

Idősorok a hazai hajléktalanságról

Győri Péter

(In.: Társadalmi Riport 2020, szerk.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György, Budapest)

1. Bevezetés

Amikor az 1990-es rendszerváltással párhuzamosan megjelent a látható és tömeges hajléktalanság hazánkban és a jogállamiság kialakulásával a közterületi hajléktalanság kezelése áttevődött a represszív rendvédelem ügyköréből a szociális ellátások területére,¹ akkor még nem tudtuk, hogy hamarosan egy másik paradigmaváltás is bekövetkezik, melynek során a „láthatatlan hajléktalanság”, a lakástalanság kezelése is egyre inkább – a felszámoló lakáspolitikai területéről – a kialakuló hajléktalan-ellátás térfelére kerül át. Ahogy azt sem láthattuk előre, hogy húsz év múlva – a szociális lakáspolitikai kiépülésének hiányában – kísérlet történik majd arra, hogy egy újabb paradigmaváltás keretében a fedél nélkül élők „ügye” ismét visszakerüljön a represszív rendvédelmi kérdések közé.²

Jelen tanulmányunk kiinduló pontjaként a *Társadalmi Riport* első, 1990. évi kötetében megjelent gyorsjelentésünket választottuk, s a hajléktalansággal kapcsolatos szerteágazó és gyakran reflektált politikai-gazdasági-társadalmi változások ismeretében elsősorban a következő kérdésekre kerestük a válaszokat:

- Vajon hogyan alakult a lakásszektor peremén élők, az effektív hajléktalan állapot veszélyzónájában élők száma az elmúlt évtizedekben?
- Vajon össze tudjuk-e hasonlítani az effektív hajléktalan helyzetben lévők számát más országok adataival?
- S vajon mit tudunk arról, kik is voltak korábban, és kik is ma azok az emberek, akik a közterületeken töltik éjszakáikat, vagy éppen a hajléktalan emberek befogadására létrejött szállásokon alszanak, laknak?

¹ A munka nélkül csavargókat már nem fenyegette, hogy közveszélyes munkakerülés (KMK) miatt rendőri felügyelet alá (REF) helyezik őket vagy a településről való kitérítéssel, illetve elzárással sújtják őket, sőt, amnesztiában részesültek az ilyen okból elzártak, s aludhattak az utcán vagy egy-egy újonnan létrejött hajléktalan szálláson.

² A hajléktalan, fedél nélküli lét, az „életvitelszerű közterületen tartózkodás” ugyanis ismét akár elzárással is sújtható, büntetendő cselekménnyé vált (2012. II. tv. 178/B.).

2. A lakásszektor peremén

A tömeges és látható hajléktalanság magyarországi megjelenésével egy időben, a *Társadalmi Riport 1990* c. kötetben látott napvilágot az a tanulmányunk, mely megpróbálta – akkori tudásunk és ismereteink szerint – leírni a hajléktalanság miben létét, és kísérletet tett az effektív hajléktalanság veszélyében élők számosságának nagyságrendi becslésére (Győri, 1990). Ehhez, egyéb kutatások híján azt a megközelítést választottuk, hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatok (lényegében az 1980. évi népszámlálás) alapján áttekintettük azokat a lakhatási helyzeteket, melyekről feltételezhető volt, hogy az effektív hajléktalanság előszobái vagy éppen az ahhoz vezető út közbeni állomásai lehetnek.³ Ma már az effektív hajléktalanságról, a hajléktalan helyzetben lévőkről is számos empirikus szociológiai kutatási eredménnyel rendelkezünk. Ezek bemutatása előtt azonban helyén valónak találjuk, hogy legalább nagy vonalakban felvázoljuk a lakhatási peremhelyzetek terén végbement legfontosabb változásokat.

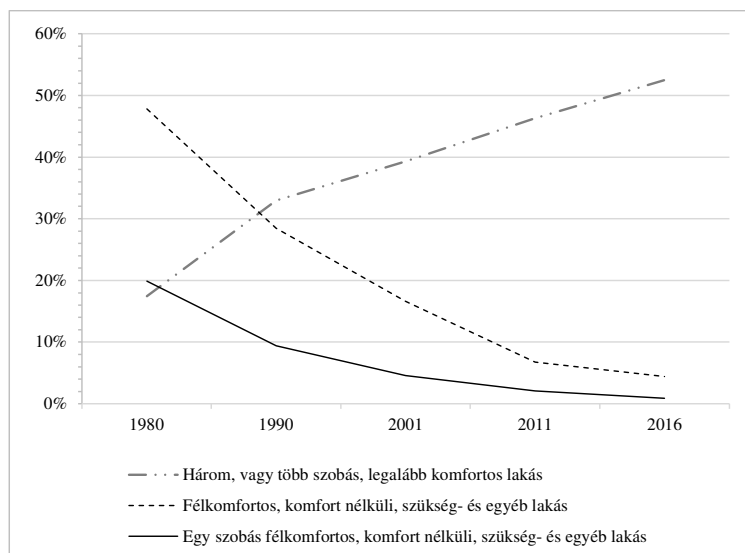
Az elmúlt évtizedek alatt a lakhatási viszonyok tekintetében két homlok egyenest ellentétes folyamat jellemezte az effektív hajléktalanság veszélyében élők nagyságrendjének az alakulását. Miközben látványosan javultak a fizikai dimenzió mentén értelmezhető általános lakáskörülmények, aközben tömegessé váltak a szociális és jogi dimenzió mentén értelmezhető bizonytalan lakhatási helyzetek.

Az 1980. évi népszámlálás és a 2016. évi mikrocenzus között eltelt három és fél évtized alatt a hazai lakásállomány (a lakásépítések és -megszűnések egyenlegeként) 900 ezer lakással gyarapodott, miközben a népesség száma 800 ezer fővel csökkent, a háztartások száma (azok elaprózódása következtében) 300 ezerrel nőtt. Lakhatásra nem használt, vagyis nem lakott lakásként már 1990-ben is 246 ezer lakást regisztrált a népszámlálás (a lakások 6 százaléka), ezek száma az elmúlt évtizedek során dinamikusan növekedett, a 2016. évi mikrocenzus során már a lakásállomány 12,5 százalékában, 550 ezer lakásban nem találtak lakót. (Lásd *1. táblázat*.)

³ Effektív hajléktalan helyzetnek azt tekintjük, ha valaki hajléktalanellátó intézményben lakik vagy fedél nélküli (erről később részletesebben).

A lakásállomány minőségi összetételében lényegében történelminek tekinthető változás következett be az elmúlt évtizedekben. (1. ábra) A félkomfortos, komfort nélküli és szükséglakások aránya a teljes lakásállományon belül 1980 és 2016 között 48 százalékról (1,7 millió lakás) 4,4 százalékra zsugorodott (196 ezer lakás),⁴ az ilyen, hiányosan felszerelt, egyszobás lakott lakások aránya ugyanebben az időszakban 20 százalékról (704 ezer lakás) 0,9 százalékra (41 ezer lakás) apadt. Ezzel párhuzamosan a három- vagy többszobás, legalább komfortos lakások száma 619 ezerről 2,3 millióra gyarapodott. (KSH, 1981–1991, 2018b)

1. ábra. A három- vagy többszobás legalább komfortos, a legfeljebb félkomfortos, valamint az egyszobás legfeljebb félkomfortos lakások arányának változása Magyarországon 1980 és 2016 között (százalék)

Forrás: KSH (1981–1991, 2001, 2011b, 2018b)

A 2011. évi népszámlálás idején a lakosság 6,3 százaléka lakott egyszobás lakásban, 7,2 százaléka lakott félkomfortos, komfort nélküli vagy szükséglakásban. (1. táblázat)

⁴ Ezen belül a legalacsonyabb színvonalat képviselő szükséglakások száma országosan 1980 és 2011 között 144 ezerről 19 ezerre, majd 2016-ra mindössze 1730 darab lakásra csökkent.

*1. táblázat. Néhány lakhatási peremhelyzet mértékének az alakulása
1980 és 2011 között*

	1980	1990	2001	2011
<i>1. Nem lakásban élők összesen (fő)</i>	<i>360 615</i>	<i>255 567</i>	<i>260 653</i>	<i>261 000</i>
1.1. Nem lakásban élők közül intézeti háztartásban élők	332 220	250 994	248 386	234 858
Ebből:				
Munkásszállásokon, felvonulási építményekben (barakkokban), alkalmazotti szálláshelyeken, rendházakban stb.	92 000	59 000	9 293	8 343
Szociális otthonokban, szeretetházakban stb.	33 000	44 000	62 000	78 000
Átmeneti elhelyezést biztosító szociális intézetekben	–	278	5 851	8 686
Kórházakban, egészségügyi gyermekotthonokban, munkaterápiás, alkoholelvonó intézetekben stb.	60 000	1 744	3 657	5 495
Büntetés-végrehajtási intézetekben*	28 000	12 000	17 361	17 564
Laktanyákban	n.a.	n.a.	13 000	407
Menekülteket befogadó állomásokon	–	200	1 697	424
1.2. Nem lakásban élők közül lakott egyéb lakásegységben lakók	28 378	4 573	12 267	9 514
<i>2. Lakásban lakók (háztartás)</i>				
2.1. A lakás egy részét bérlő	127 295	68 390	20 648	12 011
2.2. Egyéb jogcímen lakó	15 900	43 547	34 271	70 630
2.3. Kettő, vagy több családból álló háztartás egyszobás lakásban	14 371	4 168	3 374	817
<i>3. Lakások száma (db)</i>				
3.1. Félkomfortos, komfort nélküli, szükség- és egyéb lakás	1 694 018	1 095 524	674 803	296 171
3.2. Ebből: egyszobás lakott lakás	703 914	362 421	186 779	91 748
3.3. Szükség- és egyéb lakás	143 634	131 826	137 089	18 525
<i>Összes lakott lakás (db)</i>	<i>3 371 417</i>	<i>3 607 688</i>	<i>3 690 773</i>	<i>3 912 429</i>
<i>Összes nem lakott lakás (db)</i>	<i>171 001</i>	<i>245 600</i>	<i>373 880</i>	<i>477 873</i>
<i>Összes háztartás (db)</i>	<i>3 719 349</i>	<i>3 889 532</i>	<i>3 862 702</i>	<i>4 105 708</i>

Megjegyzés: * körülbelüli adat.

Forrás: KSH (1981–1991, 2001, 2011b)

1990-ben még arról számoltunk be (az 1980-as népszámlálás adatai alapján), hogy 1,6 millió ember élt egyszobás, komfort nélküli lakásban, 2016-ra az

egyszobás félkomfortos, komfort nélküli, illetve szükséglakásban élők száma ennek mindössze egytizedére, 174 ezer főre csökkent. Látványos javulás következett be nemcsak általában az átlagos laksűrűség terén, hanem a lakásszektor peremén, az alacsony komfort fokozatú, kis lakásokban zsúfoltan élők számának a csökkenése terén is.

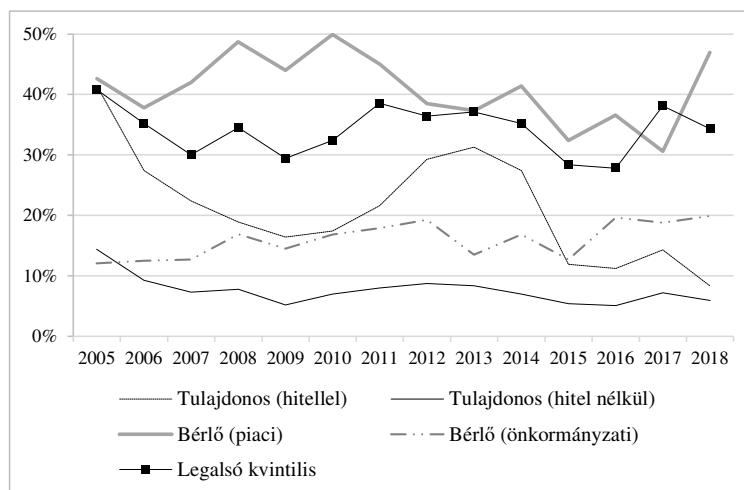
Azonban nem feledkezhetünk el a nem lakásban élő népességről sem. 1980 és 2011 között – csak a főbb változásokat kiemelve – a gazdasági szerkezet átrendeződése következtében a munkásszállásokon élők száma 92 ezer főről kevesebb mint az egy tizedére zsugorodott, szakpolitikai intézkedések következtében hasonló mértékben lecsökkent a kórházakban, gyermekotthonokban, munkaterápiás és alkoholelvonó intézetekben összeírtak száma is (60 ezerről 5,5 ezer főre), miközben több mint duplájára emelkedett a szociális otthonokban élők száma (33 ezerről 78 ezer főre) és új formaként megjelentek az átmeneti elhelyezést biztosító szociális intézmények (ezekben 8686 főt írtak össze 2011-ben), köztük a hajléktalanszállások is. (1. táblázat) Összeségében 100 ezer fővel (261 ezer főre) csökkent a nem lakásban lakó népesség száma, akiknek a döntő többsége (235 ezer fő) ún. „intézeti háztartásban” élő ember. A szintén nem lakásban, hanem „egyéb lakott lakásegységben” összeírt lakók száma (ideértve az üdülőkben lakókat is), lényegében nem változott a három évtized alatt (25–28 ezer fő).

Összességben egy nagyságrenddel kevesebben élnek ma Magyarországon olyan – a fizikai dimenzió mentén értelmezhető – lakásszegénységben, mely korábban a hajléktalanná válás „előszobájának” volt tekinthető. Ugyanakkor ez alatt a három és fél évtized alatt megjelent és tömegessé vált a lakásszegénység egy másik formája, a lakott lakás fenntartásának, a lakhatás megtartásának, biztonságának a magas fokú kockázata. Számos tanulmány készült erről az elmúlt években (HHM, 2014–2018; Hegedűs szerk., 2012; KSH, 2018a), itt csupán a következőket emelnénk ki.

A lakott lakások méretének és komfortfokozatának a növekedésével, a vezetékes közüzemi szolgáltatások (köztük a vezetékes gázellátás és csatornázottság) tömeges elterjedésével messze nem tartott lépést a lakosság – különösen az alacsony jövedelmű lakossági csoportok – fizetőképességének az alakulása. Ugyanez elmondható a lakáshoz jutással (illetve egyéb lakossági fogyasztással) együtt járó, több évre elnyúló eladósodásról is. Amint elterjedtek a látszólag olcsó hitelezési konstrukciók, ezek ugyan elősegítették mind a lakáshoz jutást, mind a lakások modernizálását, azonban mindehhez a stabil anyagi fedezet a lakosság sérülékenyebb csoportjai esetében nem volt meg, s nem is jött létre. A munkajövedelmek, illetve a társadalmi transzferek a legalacsonyabb jövedelmű csoportokban egyáltalán nem fedezték a megfelelő, olykor a minimális önálló lakhatási költségeket sem, illetve e költségek

széles körben olyan terheket róttak a háztartásokra, melyek a lakhatás biztonságát anyagi oldalról veszélyeztették/veszélyeztetik. Ezek a folyamatok (eladósodások, kilakoltatások, lakásvesztések formájában) ugyan már a 1980-as években is megjelentek, azonban tömegessé az 1990-es években, majd azt követően váltak. A lakhatás megtartásának a kockázatai a 2010-es évtized egyes éveiben ugyan némileg csökkentek (a foglalkoztatottság növekedése és a jelentős bérkirárlás, valamint az időközben bevezetett rezsudíj-csökkentés következtében), azonban egyes csoportok esetében ezek a kockázatok továbbra is növekedtek – elsősorban a devizahittel érintettek, a rezsudíj-csökkentésből kimaradtak, valamint az alacsony jövedelmű magán- és önkormányzati lakásbérleti esetében.

2. ábra. A lakhatási költségekkel túlterhelt háztartások* arányának alakulása a lakáshasználat módja szerint, 2005 és 2018 között, (százalék)

Megjegyzés: *Lakhatási költségekkel túlterhelt háztartások: azok a háztartások, ahol a lakhatási költségek meghaladják a háztartás nettó összjövedelmének a 40 százalékát.

Forrás: Eurostat, EU-SILC

Röviden összefoglalva az is megállapítható, hogy a lakhatás biztonságát 1990 után tömegesen veszélyeztető anyagi-jövedelmi kockázatok társadalmi-politikai vagy éppen szociális pénzügyi eszközök egyáltalán nem, vagy csupán nagy késéssel, részlegesen, sokszor csupán időlegesen és esetlegesen enyhítették (Győri, 2004a; Misesics, 2018, 2019).

A lakhatás biztonságának jogi dimenziójában szintén lényeges változások következtek be a vizsgált évtizedek alatt. A *lakástörvény* megszületésével a központilag részletesen szabályozott lakásjogi környezetet egy igen hiányos, alulszabályozott jogi keretrendszer váltotta fel. (*Lakástörvény*, 1993)

Egyfelől a lakástörvény minden főbb elemében megnövelte a lakásbérlők lakhatási bizonytalanságát. A közösségi (volt állami tulajdonú) lakások tulajdonjogát, s ezzel együtt a bérlők és bérbeadók jogainak és kötelezettségeinek a szabályozását a helyi önkormányzatok szintjére delegálta. A törvény a lakbérek megállapításának sem a mértékére, sem a gyakoriságára nem állított fel korlátokat, a határozatlan idejű bérleti szerződések helyét átvehették az éves, ötéves szerződések, s egyben csökkentette a felmondási időt, miközben könnyebbé tette a bérleti szerződések felmondásának a lehetőségét.

Másfelől viszont a lakástörvény vételi jogot adott az önkormányzati tulajdonú lakások bérlőinek (igen kedvezményes feltételek mellett), s ez a tulajdonossá váló volt bérlők esetében növelte a lakhatás biztonságát.⁵ Az igen-csak gyors, erőltetett lakásprivatizációs folyamat következtében a vizsgált korszakban töredékére zsugorodott a közösségi lakásszektor, ami viszont reménytelen, lényegében lehetetlennek látszó helyzetbe hozta a lakáspiacon azokat, akik az új körülmények között nem voltak képesek önerejükből saját önálló lakhatásukat biztosítani. Számukra szinte egyetlen lakhatási lehetőségként – az immár meghatározó súlyú - magántulajdonú lakásszektor maradt. A magántulajdonú lakások bérletének igen hiányos és alulszabályozottsága miatt azonban csak rendkívül szűk körben alakult ki formális, legális magánbérleti rendszer, ezzel szemben tömegessé vált az illegális, szerződés-hiányos lakásbérlet, tömegessé váltak a be nem jelentett szívességi, baráti, informális lakhatási formák – melyek teljes bizonytalanságot jelentettek az így lakók számára. (Nem véletlen, hogy a hajléktalan helyzetbe kerültek is leggyakrabban e bizonytalan lakhatási formák és az effektív hajléktalanság között mozognak.)

Összefoglalóan azt is mondhatnánk, hogy az elmúlt évtizedek során megváltozott az effektív hajléktalanság veszélyét befolyásoló tényezők összetétele: jelentősen kisebb körre szűkültek a lakhatás fizikai körülményeiben rejlő kockázatok, miközben stabil – lakáspolitikai, jövedelempolitikai és szociálpolitikai – alapok hiányában nem alakult ki a biztonságos lakhatás megteremtésének és megtartásának a lehetősége.

⁵ Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben lezajlott folyamatok azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a lakhatás jogi biztonságát tekintve a lakástulajdon is rendkívül sérülékeny és magas kockázatokkal jár, ha olyan jelzálog-hitelekre épül, melyek törlesztését a hitelfelvevők saját jövedelmükből folyamatosan és biztonságosan nem képesek teljesíteni.

3. A nemzetközi statisztikai adatok a hajléktalan emberekről

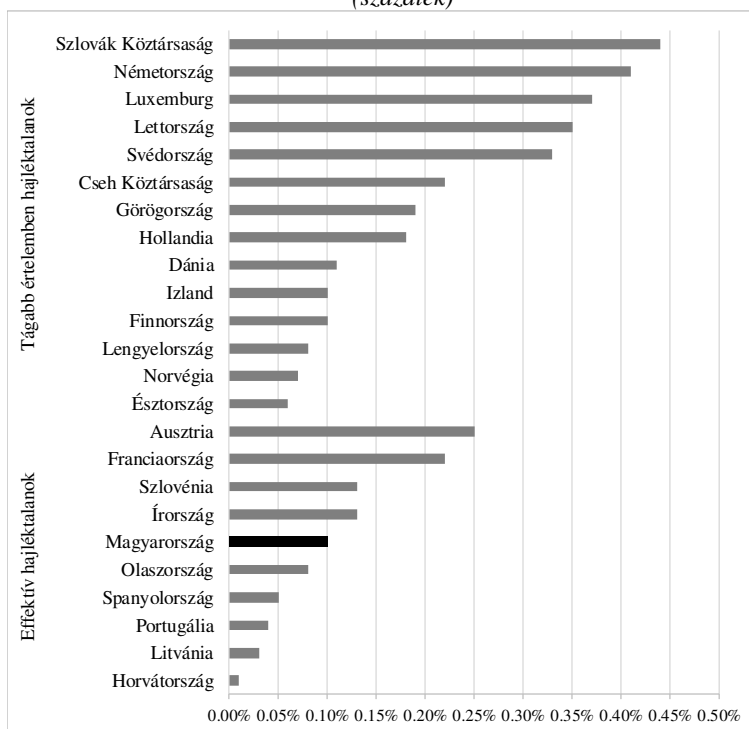
„Hányan vannak a hajléktalanok?” – kérdezik a döntéshozók és a közvélemény-formálók rendületlenül. Egy-egy városban vagy országban sem egyszerű megválaszolni ezt a kérdést. Nemcsak azért, mert a lakhatási szektor peremén a „hajléktalanok” jelentős részének az aktuális helyzete folyamatosan változik (hol közterületen, hol éjjeli menedékhelyen, más szállón, kórházban vagy éppen egy barátnál, aktuális „élettársnál” lakásban, egy sufnyiban éjszákáznak, s aztán vissza), hanem azért sem egyszerű a válasz, mert nincs kialakult közmegegyezés arra vonatkozóan, hogy a sokféle és változó élethelyzetek közül melyekre is használják az egyes vizsgálatok a hajléktalan kifejezést. A nemzetközi szakirodalom természetesen hatványozottan tükrözi vissza ezt a problémát. A legelterjedtebb értelmezés a lakhatáshoz, közelebbről a lakhatás egyfajta hiányához, pontosabban a lakhatás milyenségét meghatározó fizikai, jogi, szociális dimenziók valamelyikének a deficitjéhez köti a hajléktalan helyzetet. (HOPE, 2020; Ortiz-Ospina–Roser, 2017) Más értelmezések inkább a személyiségbeli, lélektani összetevőkre, a kapcsolati hiányokra (Albert–Dávid, 2001; Smartt és szerzőtársai, 2019), az otthonosság hiányára (Kántor–Dull, 2018), a felnőtt-, vagy gyerekkori traumákra (Breitner, 1999; Fehér, 2011) helyezik a hangsúlyt. Megint más megközelítések a társadalmi kirekesztés, kitaszítottság, az egzisztenciavesztés által előálló komplex élethelyzetként írják körül a hajléktalanságot, otthontalanságot (Castel, 1998; Győri, 2008).

A statisztika, különösen a nemzetközi összehasonlító statisztika – a maga korlátos eszközeivel – leginkább az első megközelítés nyomvonalán halad, bár itt is van éppen elég buktató. E munkák közül kiemelkednek azok, melyek a 2000-es évek elején, részben a Francia Statisztikai Hivatalban⁶ (Marpsat, 2003; Brousse, 2004), részben a FEANTSA keretei között folytak (Edgar és szerzőtársai, 2007), s részben a 2010 és 2011 között lezajlott európai népszámlálásokhoz kapcsolódtak. Ennek során megszületett *A hajléktalanság és a lakhatásból való kirekesztettség európai tipológiája* – ETHOS (Edgar és szerzőtársai, 2006), mely a lakhatás fizikai-jogi-szociális dimenzióira építve a legelterjedtebb értelmezési keret jelenleg is Európában (jelen írásunk szintén ezt az értelmezési keretet követi). Azonban az egyes országok statisztikai adatfelvételeinek, jóléti rendszereinek, probléma-csoportjainak az eltérései – a folyamatos kísérletek ellenére is (FEANTSA, 2011, 2012; Global Homelessness Statistics, 2020; Owen, 2012; Spinnewijn, 2018) szinte lehetlenné teszik a megbízható nemzetközi összehasonlítást.

⁶ L'Institut national de la statistique et des études économiques (Insee)

Mindezt talán legszemléletesebben az OECD által közölt legfrissebb (hivatalosnak szánt) összeállítás tükrözi, mely közelebbről megvizsgálva semmilyen nemzetközi összehasonlításra nem alkalmas. (3. ábra) Az OECD által közölt adatok forrása nem egységes, hol egy kutatás, egy kutató csoport vagy kormányzati, önkormányzati hivatal becslése, hol egyes szociális hivatalok kérvényezőinek a száma. Nem is beszélve arról, hogy egyes országokban a menekültek krízis férőhelyein lakókat vagy éppen a szociális bérlakásokban, szociális szállásokon élő lakás nélküli embereket, családokat is ebbe a kategóriába sorolják. (OECD, 2020)

3. ábra. A hajléktalan emberek becsült aránya a teljes népesség arányában, Európa országaiban, országoként változóan 2010 és 2019 közötti adatok (százalék)

Megjegyzés: Az országokat aszerint csoportosítottuk, hogy az adatok kizárólag az „effektív hajléktalanok” számát tartalmazzák-e (fedél nélkül élők, hajléktalan szállásokon lakók) vagy további lakhatási helyzeteket is hajléktalanként vettek számításba.

Forrás: Az OECD (2020) alapján összeállította a szerző.

4. Hazai népszámlálás a hajléktalan emberekről – 2011

Nem kapott túl nagy nyilvánosságot, de a 2011. évi népszámlálás során a Központi Statisztikai Hivatal – az Európai Unió ajánlására – ismételt kísérletet tett a hazai hajléktalan helyzetben lévő populáció számba vételére. Ennek során, 2011 októberében 5571 főt regisztráltak fedél nélkül élő emberként az országban.⁷ Másik 5867 embert az átmeneti elhelyezést nyújtó hajléktalanellátó intézmények lakóiként vettek számításba, és további 1109 embert a hajléktalanok tartós elhelyezését biztosító szociális intézményekben írtak össze. Vagyis 2011 októberében mindösszesen 12 347 „effektív hajléktalan” (hajléktalanellátó intézményben lakó, illetve fedél nélkül élő) embert írtak össze a számlálóbiztosok.⁸

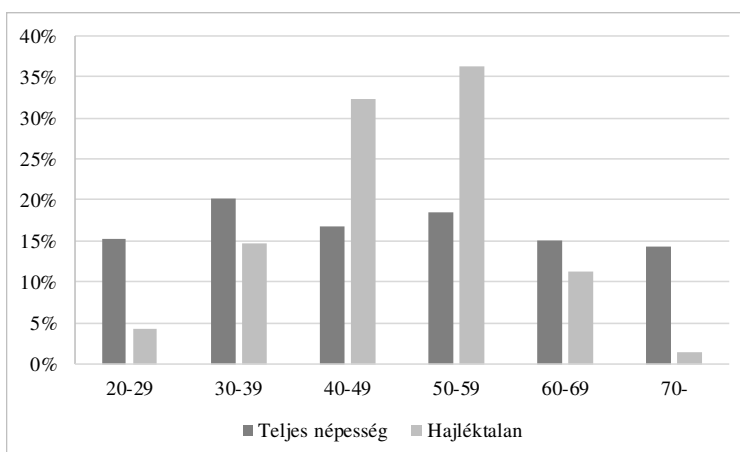
A fedél nélkül élőként összeírtakról néhány demográfiai adatot is megtudhatunk a 2011. évi népszámlálásból (*KSH*, 2011b). A hazai és a nemzetközi mérésekkel megegyezően a 2011. évi népszámlálás is azt találta, hogy a hajléktalan emberek körében sokkal alacsonyabb arányban találunk nőket (19 százalék), mint férfiakat (81 százalék). Ennél azonban figyelemre méltóbb a fedél nélküliek életkor és családi állapot szerinti összetételének a lényeges eltérése a teljes népességtől.

A hazai fedél nélküli népességből lényegében „hiányzik” (elenyésző arányú) a 30 év alatti és a 70 év feletti korosztály. Ez több okra vezethető vissza: egyrészt arra, hogy a különböző korcsoportok hajléktalanná – azon belül is fedél nélkülivé – válásának a kockázata merőben eltér egymástól. (*4. ábra*) Másrészt arra, hogy az idős és beteg hajléktalanok nagyobb eséllyel tartózkodnak tartós és átmeneti intézményekben, végül pedig arra, hogy a fedél nélkülieknek kisebb esélyük van arra, hogy megérjék a 70 évesnél magasabb kort.

⁷ Ahogy a KSH útmutatója fogalmaz: „a településeken élnek olyan hajléktalan személyek is, akik az átmeneti szállásokat sem veszik igénybe, inkább „fedél nélkül” élnek, pályaudvarokon, aluljárókban, kapualjakban, padlásfeljárókban, félreeső zugokban húzzák meg magukat éjszakára.” (*KSH*, 2011a, 14. o.) Mind az előkészítés, mind a lebonyolítás igen aktív együttműködésben valósult meg: „A hajléktalanok összeírásával olyan személyeket kell megbízni, akik szót tudnak érteni a hajléktalanokkal, illetve akikkel a hajléktalanok is hajlandók kommunikálni. A hajléktalanokat ellátó intézményekben – hasonlóan az intézeti összeírás előkészítéséhez – az intézet alkalmazottai közül célszerű számlálóbiztosokat szervezni. A szállást igénybe nem vevő hajléktalanok esetében szintén közülük vagy a polgármesteri hivatalok szociális munkásai, illetve a hajléktalanokkal foglalkozó szervezetek tagjai közül kell az alkalmas számlálóbiztosokat kiválasztani.” (uo. 14.)

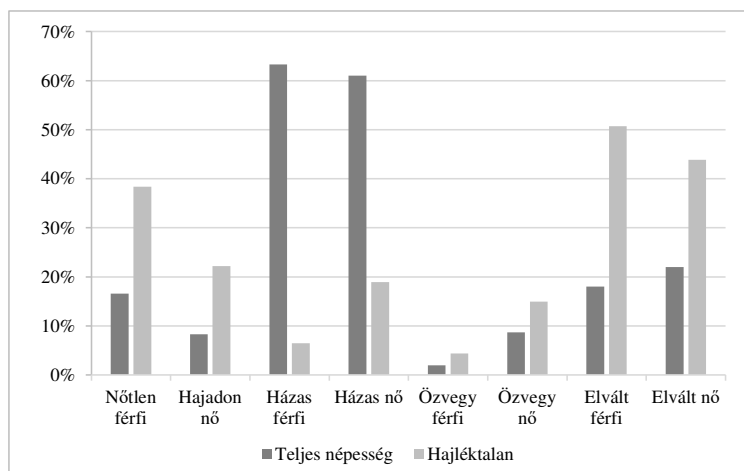
⁸ Csupán egyetlen lábjegyzetből tudható meg, hogy már a 2001. évi népszámlálás során is 4629 fedél nélküli embert sikerült számba venni (*Gratzl–Szűcs*, 2006), továbbá 3934 embert az átmeneti, 1422 embert a tartós elhelyezést nyújtó hajléktalanellátó intézményekben írtak össze. (*KSH*, 2016) Ehhez képest 1990-ben még csupán 278 fő jelent meg a népszámlálások hajléktalanellátó intézményi lakói között (*KSH*, 1981–1990).

4. ábra. A 19 évnél idősebb teljes népesség és a „fedél nélküli” hajléktalanok életkor szerinti megoszlása, 2011 (százalék)

Forrás: 2011. évi népszámlálási adatok (KSH, 2011b).

5. ábra. A 40–59 éves teljes népesség és a „fedél nélküli” hajléktalanok családi állapot szerinti megoszlása nemenként, 2011 (százalék)

Forrás: 2011. évi népszámlálási adatok (KSH, 2011b).

Miközben a teljes felnőtt korú népességnek csupán a 28 százalékát teszi ki a 40–59 éves korosztály, addig a fedél nélküliek kétharmada (68 százaléka) ebbe a korcsoportba tartozik. E korcsoport igen magas reprezentációja sajátos családi állapot szerinti összetétellel jár együtt: minden második fedél nélküli férfi elvált (51 százalék), ez közel háromszorosa az azonos korú férfi népességbeli aránynak, de a fedél nélküli nők körében is kétszer akkora az elváltak aránya (44 százalék), mint a teljes azonos korú női népességben. (5. ábra) Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy ezek a hajléktalan emberek korábban még házasságban éltek, márpedig a valamikori házasságkötés – saját adatfelvételeink szerint – évről évre csökkenő tendenciát mutat. E korcsoportban a fedél nélkül élők körében nagyobb arányban találunk özvegy férfiakat (4 százalék) és viszonylag igen magas arányban özvegy nőket (15 százalék), és kétszer akkora arányban nőtlen férfiakat (38 százalék), háromszor akkora arányban hajadon nőket (22 százalék), mint az azonos korcsoportba tartozó teljes felnőtt népességben. Utóbbi markáns jelenség arra hívja fel a figyelmet, hogy az aktuálisan fedél nélküli emberek közül igen sokan 40 éves korukig sem jutottak el egy stabil, hivatalosan is bejegyzett kapcsolatig, s ez nem lehet független hajléktalanná válásuktól.

5. Adatfelvétel-sorozat a hajléktalan emberekről – 1999–2020

Nemzetközi viszonylatban nem találunk példát arra, hogy egy országban hosszú éveken keresztül szisztematikus longitudinális empirikus szociológiai kutatássorozatot hajtottak volna végre az effektív hajléktalan (aktuálisan fedél nélkül élő, illetve a hajléktalan szállásokon lakó) népesség körében. Az 1999 óta évente megismétlődő *Február Harmadika* kutatások erre tettek kísérletet a *point-in-time* módszert követve.⁹ Ezek a kutatások részben „alkalmazott kutatások”. A strukturált, omnibusz kérdőívek egy-egy – változó tematikájú – kérdésblokkja többnyire a hajléktalanügy egy-egy aktuális problémájára irányul (pl.: a hajléktalanok körében tapasztalható abúzusokra, a közterületen alvók kriminalizálására, közhatalmi intézkedések hatásvizsgálata) vagy közvetlenül a hajléktalan-ellátás fejlesztését szolgálja (pl.: intézményekkel, szolgáltatásokkal való elégedettség, az ellátáshoz vezető és az

⁹ Vagyis a potenciális válaszadók gyakori helyváltoztatása miatt, a duplikátumok elkerülése érdekében minden évben azonos időpontban, február 3-án (a sokéves statisztika alapján az év leghidegebb napján), illetve az azt követő egy-két napon zajlik az adatfelvétel. A kutatássorozatot a Menhely Alapítványhoz kapcsolódó – kutatókból és hajléktalan-ellátásban dolgozó szakemberekből álló – *Február Harmadika Munkacsoport* koordinálja, az ország hajléktalanellátó szervezeteivel együttműködésben.

azon belüli tipikus utak, a mentális és egészségi állapot, a függőségi, kapcsolati és megélhetési viszonyok, a segítségnyújtási szükségletek felmérése), de a családi háttér, az életút fordulópontjai, a területi mobilitás, a személyes traumák, vagy akár a vágyak és álmok, a vélemények és jövőképek sem maradnak ki e kérdésblokkok tematikájából.¹⁰

Az adatfelvétel kérdéseire a kezdeti években két-három ezer, másfél évtizede viszont hat-nyolc, olykor tízezer érintett adott értékelhető választ. Az évenkénti adatfelvétel-sorozat néhány alapváltozója mentén húsz éves áttekintést kaphatunk az aktuálisan éppen effektív hajléktalan helyzetben lévő hazai népesség összetételének főbb változásairól.

5.1. Nemek szerinti összetétel

Nem csak hazai tapasztalat, hogy a hajléktalanok többsége férfi. A Február Harmadika adatfelvételbe bekerült hajléktalanok közül húsz évvel ezelőtt minden ötödik válaszadó volt nő. Ez az arány lassan és kismértékben növekedett, ma már minden negyedik válaszadó nő. E növekedés mögött az intézményi férőhelyek összetételének a változása húzódik meg, nevezetesen, hogy az elmúlt húsz év alatt megemelkedett a nők számára fenntartott, illetve az ún. páros férőhelyek száma, aránya. Ennél is lényegesebben módosítaná azonban a hajléktalan népesség nemi összetételéről alkotott képet az, ha figyelmünket kiterjesztenénk az önálló lakás hiánya miatt anyaotthonokban lévőkre, családok átmeneti otthonaiban lakókra, a „kivert anyák” krízis menedékhelyein tartózkodókra.¹¹

5.2. Korösszetétel

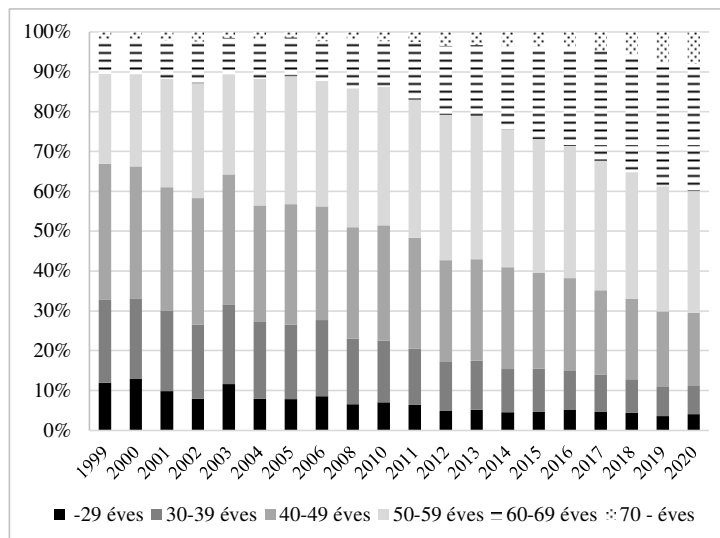
Húsz év alatt alapvetően megváltozott az aktuálisan hajléktalan helyzetben lévő népesség életkor szerinti összetétele. (6. ábra) A 1990-es évek végén a

¹⁰ A húsz éve folyó adatfelvétel körülményeiről a *Gurály Zoltánnal és Győri Péterrel* készült interjú nyújt átfogó képet (*Darvas*, 2018). Az kutatássorozat adataiból készült tanulmányok többek között a <https://februarharmadika.blog.hu/> oldalon megtalálhatóak. Szerk.: A 2020. évi Február Harmadika adatfelvétel kapcsolódott az EFOP-1.9.4-VEKOP-16-2016-00001. azonosító számú *A szociális ágazat módszertani és információs rendszereinek megújítása* c. kiemelt projekt, *Hajléktalanellátó szolgáltatások átfogó vizsgálata* c. kutatáshoz.

¹¹ Az ilyen „határterületek” figyelembevételével persze igencsak csínján kell bánni, hiszen más intézményekben is sokszor az önálló lakás hiánya miatt laknak emberek (pl.: a munkásszállókon), nem is beszélve a „rejtett hajléktalanság” különböző formáiról (pl.: szívdességi lakhatás) – ez mind módosíthatja a nemi összetételről alkotott képet (*Győri*, 2004b).

legnagyobb csoportot a fiatal-középkorúak (30–49 évesek) alkották (55 százalék), s helyüket fokozatosan az idős, idős-középkorú (50 éves és idősebb) emberek vették át (71 százalék).¹² Azt is mondhatnánk, hogy a hazai hajléktalan helyzetben lévők körében folyamatosan azok képviselik a legnagyobb csoportot, akik az 1990 és 1995 közötti válságos években voltak 30–39 évesek, s akkor vagy évekkkel, olykor sok évvel később sodródtak – a legkülönbözőbb egyéni, gazdasági, társadalmi okok következtében – hajléktalan helyzetbe.

6. ábra. A Február Harmadika adatfelvételekben részt vevő hajléktalanok arányának alakulása korcsoportok szerint 1999 és 2020 között (százalék)

Forrás: Február Harmadika adatfelvételek 1999 és 2020 között.

Mivel több fejlett országban kiemelkedő problémát jelent a fiatalok hajléktalansága (bár ez sokszor elsősorban a „láthatatlan” hajléktalanságot, vagyis az

¹² Félreértés ne essék, húsz éves időtávban csak elvétve akadt néhány ember, aki korábban is és most is bekerült az adatfelvételbe, vagyis nem egyszerűen ugyanazok az emberek maradtak hajléktalan helyzetben ilyen hosszú éveken keresztül, s ők lettek idősebbek. 1999 óta több mint 60 ezer különböző, aktuálisan éppen effektív hajléktalan helyzetben lévő ember válaszolt az éves adatfelvétel kérdéseire.

önálló lakhatás hiányát jelenti), ezért érdemes megemlíteni, hogy Magyarországon nem volt és nem is vált tömeges jelenséggé a fiatalok effektív hajléktalanná válása. Sőt, a 30 évesnél fiatalabb effektív hajléktalanok aránya 1999 és 2020 között 10-12 százalékról 4-5 százalékra csökkent az összes ilyen helyzetben lévő között. Feltehetően ők Magyarországon is inkább a „láthatatlan hajléktalanok” táborát gyarapítják. Ezzel szemben az idős emberek, a 70 évesnél is idősebbek aránya az elenyésző, 2 százalékról immár 8 százalékra növekedett az elmúlt években.¹³

5.3. Iskolai végzettség szerinti összetétel

Az, hogy valaki milyen iskolai végzettséggel rendelkezik, jelentősen meghatározza az életben kínálkozó lehetőségeket, és lényegesen befolyásolja az egyén további boldogulását. Így van ez a hajléktalan emberek esetében is, sőt. Kutatásaink azt mutatják, hogy a „hajléktalan élethelyzetben” belül is működik az iskolai végzettség szerinti rétegződés: a kevésbé iskolázottak rosszabb, az iskolázottabbak jobb lakhatási-szolgáltatási körülményekhez tudnak hozzájutni akkor, ha hajléktalanná válnak (Győri, 2008, 2013b, 2019a). Ráadásul, a hajléktalan helyzetből való kikerülés módjait, lehetőségeinek a megtalálását is lényegesen meghatározzák a rendelkezésre álló képességek, készségek, a szakmai és egyéb tudás megléte vagy hiánya. Mindezek miatt fontos megvizsgálnunk, milyen változások történtek a hazai hajléktalan helyzetben lévők iskolai végzettség szerinti összetétele terén az elmúlt évtizedekben.

Az egyik ilyen változás a 8 általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők arányának a megduplázódása az elmúlt két évtized alatt (5-ről 10 százalékra). A teljes hajléktalan helyzetben lévő népességben belüli részarányuk ugyan nem tűnik meghatározónak, azonban például a hajléktalan roma nők körében a teljesen iskolázatlanok aránya (azaz, akik nem fejezték be az általános iskolát) már 25 százalék, s közülük a 30 évesnél fiatalabbak körében ez az arány még ennél is magasabb. Az iskolai, települési, illetve munkaerőpiaci szegregáció felerősödésének a hatása egyértelműen nyomon követhető az évenkénti adatfelvételek során.

Minden második, azaz a hajléktalan emberek mintegy fele – két évtized óta változatlanul – befejezett középfokú végzettséggel rendelkezik. A 1990-

¹³ A 60 évesnél idősebb hajléktalanok arányának a megnövekedésekor, a „hajléktalanok előregedésekor” nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy időközben a teljes népességben is jelentősen, ennél lényegesen nagyobb mértékben megnőtt az idős korosztályokba tartozók aránya.

es években a hajléktalan helyzetben lévők iskolai végzettség szerinti összetétele még kedvezőbb volt a teljes felnőtt korú lakosság esetében mérténél. Ez a „meglepő” relatív előny – mely a korábbi munkájukat a rendszerváltás éveiben elvesztő szakmunkások tömeges egzisztencia-vesztésének a következménye volt – mára már megszűnt. A középfokú végzettség korábban is igen gyakran csupán egy-egy alacsony presztízsű vagy éppen elavult szakmát jelentett, de azért a középfokú végzettségűek körében még 40 százalékot tett ki az érettségit is adó szakközépiskolát vagy éppen gimnáziumot végzetek aránya. Mára a hajléktalanok körében a felére apadt az érettségivel rendelkezők aránya. A legutóbbi évekig ez jelentősen rontotta az érintettek munkaerőpiaci pozícióit, egészen addig, amíg a munkaerőhiány el nem jutott arra a pontra, hogy már az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező munkaképes emberek egy részének a foglalkoztatására is a korábbiaknál nagyobb igény jelentkezett.

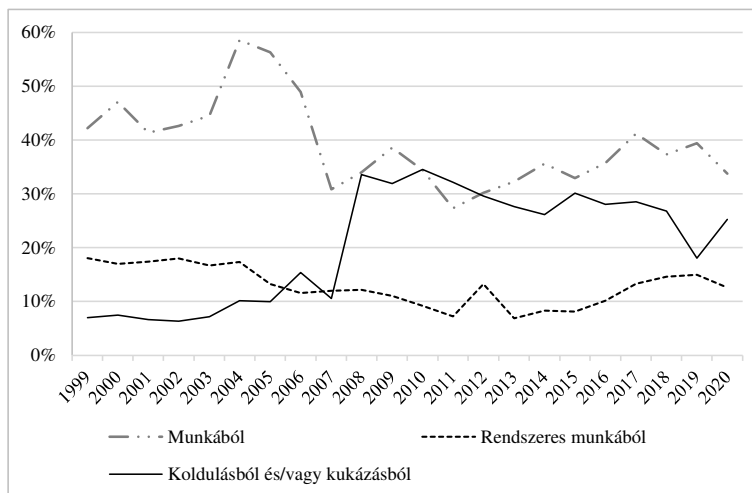
Aki az utcákat járva csak a rongyaiba burkolódzó fedél nélküli embert látja, valószínűleg nem gondol arra, milyen jelentősége van annak, hogy a lakhatásukat, korábbi egzisztenciájukat (ha volt egyáltalán) veszített emberek mennyi és milyen iskolát végeztek. Holott a mindennapi tájékozódásban, a túlélési és a továbblépési lehetőségek megtalálásában, a támogatási, segítségnyújtási alternatívák közötti eligazodásban – tapasztalataink szerint – rendre közrejátszik az iskolázottság miben léte.

5.4. A megélhetés forrása

Mind az életkorral, mind a képzettséggel, de legalább ennyire a gazdasági, munkaerő-piaci helyzet változásainak, lehetőségeinek alakulásával szorosan összefüggenek az érintettek megélhetési lehetőségei. Mindezt híven – tapasztalataink szerint évről évre igen érzékenyen – visszatükrözik a Február Harmadika kutatás elmúlt két évtizedes adatai. Ez a húsz év több, markánsan különböző szakaszra osztható. Az 1990-es és 2000-es évek fordulóján a hajléktalan emberek körében nagyjából azonos arányban találunk aktív, munkajövedelemből élőket és a korábbi munkájuk alapján inaktív, magukat nyugdíjuktól fenntartókat (ekkor még ők alkották együttesen a hajléktalanok 70–80 százalékát). Minden második munkajövedelemből élő rendszeres munkával rendelkezett, bár mind a rendszeres, mind az alkalmi munkák többsége be nem jelentett, társadalombiztosítást nélkülöző munka volt. Jellemző erre az időszakra – a 1990-es évek válságkezelő döntéseinek köszönhetően –, hogy a rendszeres nyugdíjszerű jövedelemmel rendelkező hajléktalanok körében jelentős arányt képviselnek ekkor még a rokkantnyugdíjból élők. Ebben az

időszakban a különböző segélyek vagy éppen a kukázás-kéregetés még csak egészen periférikus szerepet játszanak a hajléktalan emberek megélhetésében.

7. ábra. Az egyes megélhetési források arányának alakulása a válaszadó hajléktalanok körében, 1999 és 2020 között (százalék)

Megjegyzés: "Munkából": a megélhetés forrása rendszeres vagy alkalmi munka.

Forrás: Február Harmadika adatfelvételek 1999 és 2020 között.

A következő – rövid, de meghatározó – szakasz a 2002 és 2005 közötti néhány évre tehető. Elsősorban az építőipari tevékenységek felélénkülésének és a legkülönbözőbb EU-előcsatlakozási átképzési programoknak köszönhetően, ekkor az 1990-es rendszerváltás még aktív korú vesztesei ismét nagyobb eséllyel juthattak munkához. E néhány év alatt a hajléktalanok körében a munkajövedelmükből élők aránya 41 százalékról 59 százalékra növekedett, igen lényeges hatást gyakorolva ezzel a hajléktalan-ellátás egészére, és ebből az élethelyzetből való kikerülés esélyeire is. Ezzel párhuzamosan csökkent a nyugdíjszerű ellátásból, elsősorban a rokkantnyugdíjból élők aránya.

A megélhetési körülmények rendeződésének, javulásának rövid, de jól érzékelhető szakaszát törték meg a 2005–2006. év fordulóján bevezetett megszorító intézkedések, illetve a gazdasági növekedés megtorpanása. E „második pofon” hatásai mélyre hatóak és hosszú távúak voltak (Győri, 2013a). A hajléktalan helyzetben lévők megélhetési forrásai körében már-már kétharmados arányt képviselő munkajövedelmek látványosan és fájdalmasan zsu-

gorodtak hónapról hónapra: egy-két év alatt a munkajövedelemből élők aránya a felére csökkent, ezen belül is a rendszeres munkavégzési lehetőségek szinte teljesen megszűntek, s helyüket a hébe-hóba adódó, bizonytalan és természetesen bejelentés nélküli alkalmi munkák vették át. A 2007 és 2015 közötti időszakban csupán minden harmadik hajléktalan tudott munkajövedelemhez jutni, s ezt a 2010-es években bevezetett célzott közmunka programok is csak kismértékben tudták, úgy-ahogy korrigálni. (7. ábra) Tovább nehezítette az érintettek helyzetét, hogy fokozatosan – az időszak második felében kemény adminisztratív eszközökkel tömegesen – „kivezették” a rokkantnyugdíjakat a szociális ellátások köréből, így ezek lassan eltűntek a megélhetési források közül. Mindezzel párhuzamosan folyamatosan nőtt a különböző, elsősorban önkormányzati segélyekből élők aránya (ez különösen a vidéki városokban élő hajléktalan emberek esetében jellemző), és ez alatt az évtized alatt látványosan megduplázódott a kukázásból, guberálásból, koldulásból-kéregetésből is élők aránya: a 2010-es évek közepén már minden harmadik-negyedik hajléktalan embernek ez jelentette az egyik megélhetési forrást.

A szűk esztendőket követően 2016-tól kezdődően egy újabb rövid javulási időszak következett a hajléktalanok helyzetében. A munkaerő-igényes ágazatok fellendülésének és a kialakuló munkaerőhiánynak a következtében a még aktív korú, munkaképes hajléktalan emberek végre ismét munkához juthattak. A munkaerőhiány az érintett populációra egymással ellentétes hatásokat gyakorolt. Egyfelől ismét növekedni kezdett a hajléktalan helyzetben lévők körében a munkajövedelemhez jutók aránya (2019-ben ez az arány már elérte a 39 százalékot), azonban a foglalkoztatottság többnyire továbbra sem nyújtott fedezetet az önálló lakhatáshoz (különösen az elszabadult ingatlanpiaci árak időszakában). Másfelől viszont – s ez eltért a több mint tíz évvel korábbi fellendülés időszakában tapasztalttól – a munkaerőhiány következtében a munkáltatók sokszor valamifajta szállást is megpróbáltak biztosítani a munkavállalóknak, s így a munkához jutók igen gyakran rögtön ki is kerültek az effektív hajléktalan helyzetből, a hajléktalanszállókról. Ebből következően viszont jelentősen megnőtt a még hajléktalan helyzetben maradók – közterületen, vagy szállókon lakók – között a betegek, idősek, inaktívak aránya. Ezekben az években már minden ötödik hajléktalan ember kizárólag kukázásból-kéregetésből él –, s mindez lényegesen eltér a korábbi évektől.¹⁴

Így érkezünk el a következő időszakhoz, mely 2020-ban a koronavírus megjelenésével kezdődik, s melyről jelenleg csupán annyit tudunk nagy bi-

¹⁴Erről lásd részletesebben Győri (2019b).

zonyossággal prognosztizálni, hogy a hajléktalan populáció számára lényegesen el fog térni az előző időszakoktól.

5.5. Hajléktalanná válás oka

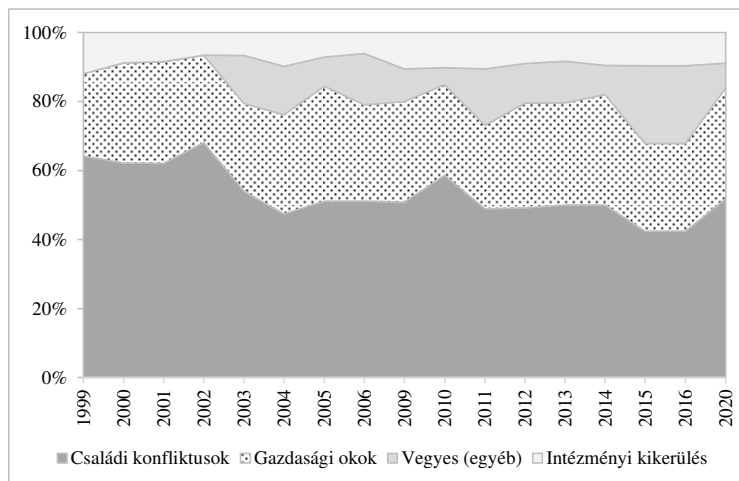
Kutatássorozatunk kezdetétől fogva rendszeresen megkérdeztük magukat az érintetteket arról, hogy ők mit gondolnak, „*Mi az oka annak, hogy hajléktalanná vált?*”. Ezt a kérdést mindig megelőzte az a kérdés, hogy a kérdezett egyáltalán „*Hajléktalannak tartja-e magát?*”. Ugyanis nem mindenki identifikálja magát hajléktalannak, csak azért, mert lakhatási krízishelyzete miatt kénytelen átmenetileg egy hajléktalan szállónak elnevezett intézményben lakni. Kutatásaink azt mutatják, hogy a hajléktalanná válás személyes megélése leginkább a komplex egzisztenciavesztéshez, kiszakadáshoz, „talajtalanná”, „földönfutóvá” váláshoz kapcsolódik, melynek csak egyik, bár fontos összetevője a lakhatás elvesztése. Az érintettek részéről a hajléktalanná válás okának a megnevezése egy-egy személyes narratíva sűrítője. Húsz éve rendre azt tapasztaljuk, hogy a válaszadók többsége, bár csökkenő mértékben, valamilyen családi, személyes okot (válás, konfliktusok, abúzus, függőség, kapcsolat megszakadása) jelöl meg „utolsó lökésként”, mely miatt végül hajléktalan lett, az odavezető út stációi (gyerekkori, iskolai, munkahelyi konfliktusok, sikertelenségek, kapcsolatvesztések és jövedelmi, lakhatási biztonsághiányok stb.) csak a részletesebb kérdések kapcsán kerülnek felszínre. Ezzel együtt, a második legnagyobb csoportot azok alkotják, akik „gazdasági” vagy ahhoz kapcsolódó okot jelölnek meg a kérdezéskori helyzetük okaként, s az ő arányuk közel megduplázódott (25-ről 44 százalékra) az elmúlt húsz év alatt.¹⁵ A valamilyen intézményből (állami gondozásból, börtönből, esetleg kórházból) való kikerülést a hajléktalanná válás közvetlen okaként – folyamatosan és változatlanul – minden tízedik hajléktalan ember említi, miközben ennek többszöröse azok aránya, akik állami gondozásban nőttek fel vagy börtönben is voltak hosszabb-rövidebb ideig valamikor életük során. (8. ábra)

E válaszokon és kutatássorozatunk egyéb kérdéseinek részletes elemzésén túl megbízható és átfogó empirikus vizsgálat és elemzés nem készült e két évtized alatt arra vonatkozóan, hogy a gazdasági-társadalmi, illetve szakpolitikai változások mentén hogyan változtak a hajléktalanná válás okai hazánkban. A sokéves napi tapasztalat viszont azt mutatja, hogy a közvetlen szemé-

¹⁵ Ezek közé az okok közé tartozik, a munkahely, illetve a jövedelem elvesztése, a kilakoltatások, a lakásmaffia, a lakás fenntartására való képtelenség, a magánbérlet felmondása stb.

lyes-családi okok mellett a munkaerőpiac (ezen belül is elsősorban az olyan szegmensek, mint az idény jellegű munkák, az építőipari és a mezőgazdasági munkák) alakulása, illetve a lakáspiac (ezen belül is elsősorban a magánlakásszektor lakbéréinek, szabályainak, az önkormányzati lakások hozzájárulásának és felmondásának) alakulása igen érzékeny hatást gyakorolnak arra, mikor mennyien válnak hajléktalanná, vagy a már hajléktalanok milyen eséllyel kerülhetnek ki ebből az élethelyzetből.

8. ábra. „Mi az oka, hogy hajléktalanná vált?” – a kérdésre adott válaszok megoszlásának alakulása 1999 és 2020 között (százalék)

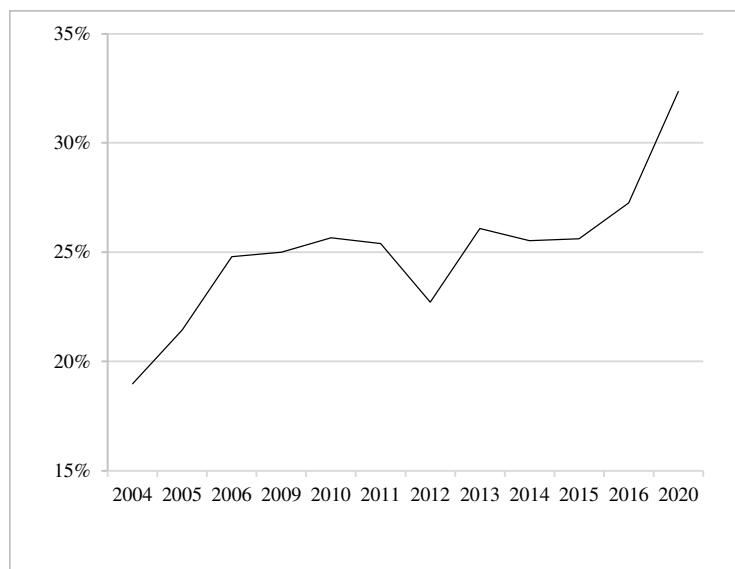
Forrás: Február Harmadika adatfelvételek 1999 és 2020 között.

5.6. Etnikai összetétel

Számos kutatás szól arról a nemzetközi szakirodalomban, hogy a fejlett országokban hátrányos, vagy éppen kirekesztett, kevésbé integrálódott etnikai csoportokhoz tartozók az össznépességen belüli arányukat meghaladó mértékben válnak hajléktalanná. Magyarországon ilyen etnikai csoportot alkotnak a romák, a cigány származású emberek. Ezért is volt nehezen értelmezhető, hogy az 1990-es években, a tömeges és látható hajléktalanság megjelenésének évtizedében szinte csak elvétve találkozhattunk roma emberekkel a hajléktalanok körében. A korábbi évtizedek iskolai és térbeli szegregációja, a

cigány népesség szegénysége, sokszor nyomora, majd a munkahelyekről történő korai és tömeges kiszorulásuk, ennek „mellékhatásaként” a tömeges ingázás és munkásszállón lakás megszűnése, vagy akár csak a rendszerváltás idején kihirdetett amnesztia mind-mind abba az irányba mutatott, hogy a földönfutóvá váló romák tömegesen jelenhetnek meg az effektív hajléktalanok körében. Célzott kutatások akkor nem készültek erről, azonban a hajléktalan emberekkel foglalkozó szakemberek egyöntetű tapasztalata, hogy lényegében nem, vagy csak alig lehetett találkozni romákkal a hajléktalanok között ebben az időszakban. Így aztán legfeljebb csak a bizonyítatlan hipotézissel tudunk élni, hogy a korábban „kétlaki életet élő”, városokban dolgozó, vidéki telepeken lakó cigányok tömegei visszatértek eredeti lakóhelyükre, illetve jó ideig még menedéket találtak családjuk, a szegénység kultúrájában oly fontos szerepet játszó nagycsaládi, informális kapcsolataik körében.

9. ábra. „Mondták-e már Önre, hogy cigány?” – a kérdésre igennel válaszolók arányának alakulása 2004 és 2020 között (százalék)

Forrás: Február Harmadika adatfelvételek 1999 és 2020 között.

Mindez megváltozni látszik az ezredfordulón. (9. ábra) Egyre gyakrabban jelentek meg először egyedül, majd már szorosabb-lazább családi kötelékben

roma származású emberek mind a közterületeken alvók, a maguk eszkábálta városszéli kalyibákban lakók, mind a hajléktalanszállásokat használók körében. Amikor aztán 2004-ben először kezdtük el óvatosan megkérdezni az éves adatfelvétel során, hogy „Mondták-e már Önre, hogy cigány?”, minden ötödik válaszadó igennel felelt.

A már említett „második pofon” időszakában, 2006-ban arányuk a hajléktalan emberek körében már 25 százalék volt, s ez kisebb hullámzásokkal mára már 32 százalékra növekedett. (Vagyis a cigányok reprezentációja a hajléktalan népességben a teljes népességen belüli arányuk közel ötszöröse.) Korábban több tanulmányban is foglalkoztunk e rendkívül fontos folyamat részletes elemzésével, értékelésével. (Györi, 2013a, 2013c, 2017)

A népességen belül csökkenő kiterjedtségű, viszont erősen mélyülő leszakadás, nyomor és kirekesztettség olyan életviszonyokat teremtett az ezzel érintettek körében, melyhez képest – bármilyen nehéz is kimondani – még a városi fűtött hajléktalan szállások, sőt a városszéli kalyibák, nagyvárosi zugok is élhetőbb viszonyokat, jobb túlélési lehetőségeket nyújtanak.

6. Összegzés

A hosszú időtávú statisztikai összehasonlítás eredményei azt mutatják, hogy

- a) ilyen eszközökkel is kimutatható és dokumentálható az effektív hajléktalan élethelyzet több ezer fős megjelenése az országban az elmúlt évtizedekben, melynek során a fedél nélküliek száma – egy-egy időpillanatban – legalább ötezer főre, a hajléktalanok befogadására létrehozott szállásokat igénybe vevők száma tízezer főre emelkedett, miközben
- b) a lakhatás fizikai dimenziója alapján az effektív hajléktalanság veszélyében élőknek a száma egy nagyságrenddel lecsökkent ez alatt a hosszú időszak alatt, viszont
- c) időközben jelentősen megnőtt az effektív hajléktalanná válás kockázata a lakhatás jogi és szociális dimenziója mentén.

A rövid nemzetközi kitekintésben megpróbáltunk rámutatni arra, hogy mint minden társadalmi jelenségnek, a hajléktalanságnak is több arca van, többféle megközelítés alapján lehet definiálni, s e meghatározások kapcsán egyfajta konszenzus is kialakítható, azonban, ha az adatfelvételek és elemzések merőben eltérő konszenzust, módszertant követnek, akkor az eredmények érvényes módon nem összehasonlíthatóak.

Az effektív hajléktalan helyzetben lévő emberekre irányuló, húsz éve azonos módszertan mentén végrehajtott kutatássorozatunk néhány elemét összefoglalva elmondható, hogy ma mások hajléktalanok, mint húsz-harminc

évvel ezelőtt – a hazai hajléktalanság karaktere, vagy másképpen az aktuálisan hajléktalan helyzetben lévők összetétele lényegesen átalakult az elmúlt évtizedek alatt. A stabil munkahelyüket, rendszeres munkájukat és jövedelmüket, értékesíthető szakmájukat, felépített párkapcsolatukat, családjukat, lakhatásukat elvesztő fiatal-középkorú „egzisztencia-vesztettek” helyét átvették azok az „egzisztencia nélküliek”, akik ilyen képzettséggel, munkával, munkahellyel, párkapcsolattal és lakhatással idős-középkoruk ellenére soha nem rendelkeztek. A jellemző megélhetési formák átalakulása (a gyűjtögetés-koldulás elterjedése), az iskolázatlanok, romák, betegek és idősek arányának a megnövekedése – számos egyéb tényező mellett – mind-mind abba az irányba mutat, hogy a hajléktalanok egyfajta pauperizálódása ment végbe az elmúlt évtizedek során.

A hosszú távú idősorok és az évenként ismétlődő adatfelvételek rámutatnak arra, hogy – a látható, effektív hajléktalanság első rendszerváltáskori tömeges megjelenését követően – nem következett be a folyamatosan ilyen élethelyzetben lévők számosságának robbanásszerű növekedése, miközben folyamatosan újabb és újabb emberek ezrei kerülnek ebbe az élethelyzetbe és kerülnek ki belőle. A legfontosabb kibocsájtó, majd visszafogadó, majd ismét kibocsájtó szektorra a tömegessé vált bizonytalan lakhatási formák váltak. Kialakult a soha önálló, biztonságos lakhatással nem rendelkezők tömege, akik egy-egy krízis esetén hosszabb-rövidebb ideig effektív hajléktalan helyzetbe kerülnek.

A *Február Harmadika* kutatássorozat elemzéseivel segítségével azt is nyomon követhetjük, hogy a bizonytalan lakhatás elvesztése bekövetkezhet olyan egyéni okok miatt is, melyek kezelése folyamatosan hiányt szenved (függőségek, párkapcsolati konfliktusok, családon belüli erőszak stb.). E területen is és más élethelyzetekben is meghatározóak a legkülönbözőbb támogatási formák hiányosságai – a pénzügyi ellátások hiányai, a lakhatási támogatás és szabályozás, a lakóhelyi segítő szolgálatok, vagy éppen a speciális helyzetben lévők bentlakásos intézményeinek a hiányai. Emellett a mélyebb struktúrák diszfunkcióit is visszatükrözik e több éves adatsorok – az etnikai és munkaerő-piaci kirekesztettség, az iskolai és települési szegregáció életsorsokban megjelenő hatásait.

Míndez együttvéve a hajléktalanok korábbinál is mélyebb elnyomorodását eredményezte és egyben arra is rámutat, hogy a hajléktalanság több, mint pusztán a lakhatás elvesztése, gyökerei a társadalmi kirekesztés-kirekesztettség szerteágazó mechanizmusaiban keresendők.

IRODALOM

- Albert Fruzsina–Dávid Beáta (2001): Ha elszakad a háló... Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Breitner Péter (1999): A hajléktalanná válás lépcsőfokai. *Esély*, 1999/1. sz. 84–108. o.
- Brousse, C. (2004): The Production of Data on Homelessness and Housing Deprivation in the European Union: Survey and Proposals. INSEE for Eurostat Unit D2 “Living conditions and social protection” Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Castel, R. (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány – Kávé Kiadó, Budapest.
- Darvas Ágnes (2018): Huszadik alkalommal készült országos adatfelvétel a hajléktalan emberekről. Interjú Győri Péterrel és Gurály Zoltánnal. *Esély*, 2018/3. sz. 72–85. o.
- Edgar, B.–Meert, H. and Correspondents of the European Observatory on Homelessness (2006): The ETHOS Typology Summarized. Fifth Review of Statistics on Homelessness in Europe, FEANTSA, Brüsszel.
- Edgar, B.–Harrison, M.–Watson, P.–Busch-Geertsema, V. (2007): Measurement of Homelessness at European Union Level. The European Commission – Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG, University of Dundee – University of St. Andrews, Nethergate.
- FEANTSA (2011): Comparability of Homelessness Data Collection Across the EU. A Case Study of Six European Cities. Brüsszel. https://www.feantsa.org/download/casestudy_citydata_010420115712039407500405170.pdf
- FEANTSA (2012): Baptista, I.–Benjaminsen, L.–Pleace, N.–Busch-Geertsema, V. (2012): Counting Homeless People in the 2011 Housing and Population Census, EOH Comparative Studies on Homelessness. FEANTSA, Brüsszel.
- Fehér Boróka (2011): Understanding the Homeless Experience in Hungary Through a Narrative Approach. *European Journal of Homelessness*, 5. évf. 1. sz. 49–65. o.
- Global Homelessness Statistics (2020). Homepage of the Homeless World Cup Foundation, <https://homelessworldcup.org/homelessness-statistics/>
- Gratzl Ferenc–Szűcs Zoltán (2006): Lakások, lakáskörülmények. *Statistikai Szemle*, 84. évf. 5–6. sz. 492–517. o.
- Győri Péter (1990): Gyorsjelentés a hajléktalanságról, Magyarországon, 1990. Megjelent: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1990. Tárki, Budapest. 430–446. o.
- Győri Péter (2004a): A szubszidiaritás útja is kirekesztéssel van kikövezeve. Megjelent: Társadalmi Befogadás 2002. NCCSSZI, Budapest. 125–159. o.
- Győri Péter (2004b): In the Margin of Statistics, Introductory Thoughts about „Hidden Homelessness”. Megjelent: Somogyi Eszter–Tosics Iván–Győri Péter (szerk.): Hidden homeless. An Overview of the Concept, Statistics and Policy Implication. Metropolitan Research Institute, Budapest.
- Győri Péter (2005): Hajléktalanok – a szavak és számok hálójában. *Beszélő*, 10. évf. 3. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hajlektalanok-%E2%80%93-a-szavak-es-szamok-halojaban>
- Győri Péter (2008): Fedél nélkül élők. Megjelent: Győri Péter–Vida Judit (szerk.): Otthontalanul... Tégy az emberért! 6.: Az utcák népe. Menhely – BMSZKI, Budapest, 5–141. o.
- Győri Péter–Maróthy Márta (2008): Merre tovább? Egy nemzeti hajléktalanügyi stratégia lehetőségei keretei. Szakértői javaslat a Magyar Köztársaság kormánya részére. PRO DOMO Füzetek. Hajléktalanokért Közalapítvány, Budapest.
- Győri Péter (2013a): Töréspontok. Megjelent: Győri Péter–Vida Judit (szerk.): Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Menhely–BMSZKI, Budapest. 5–9. o.

- Győri Péter (2013b): Amit tudunk – 10 év. Alapinformációk a Budapesten élő hajléktalan emberekéről 1999–2009. Megjelent: Győri Péter–Vida Judit (szerk.): *Otthonatlanul... Tégy az emberért!* 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Menhely–BMSZKI, Budapest. 118–142. o.
- Győri Péter (2013c): „Cigány” – „nem-cigány” hajléktalanok. Megjelent: Győri Péter–Vida Judit (szerk.): *Otthonatlanul... Tégy az emberért!* 9. Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Menhely–BMSZKI, Budapest. 100–117. o.
- Győri Péter (2014): *Hajléktalanügyi Országjelentés, 2013. Budapest – Homelessness Report Hungary, 2013. FEANTSA, Brüsszel.*
<https://drive.google.com/file/d/1sXvEKcCLFQDCgAbXcNWd3iFCmKSAzPMC/view>
<https://docs.google.com/document/d/1lagppi8IdsHiptgLY2KOV9PGtEbW4TG14dUorjWZQ/edit>
- Győri Péter (2017): *Hajléktalanság–romák–gyermekszegénység. Esély, 2017/4. sz. 17–44. o.*
- Győri Péter (2019a): *Leszakadó gyerekesek a lakhatás peremén. Megjelent: Bass László–Darvas Ágnes (szerk.): Civil jelentés a gyerekesélyekről 2014–2017. Gyerekesély Közhasznú Egyesület, Budapest. 177–209. o.*
- Győri Péter (2019b): *A hajléktalanvilág peremén. Kolduló és kukázó hajléktalan emberek. Esély, 2019/2. sz. 54–88. o.*
- Hegedűs, József–Lux, Martin–Teller Nóra (szerk., 2012): *Social Housing in Transition Countries, Routledge, New York.*
- HHM (2014–2018): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről. 2014., 2015., 2016., 2017. 2018. Habitat for Humanity Magyarország, Budapest: <https://habitat.hu/adattar/tanulmányok/>*
- HOPE (2020): *What is Homelessness? <https://www.homelessnessineurope.eu/what-is-homelessness/>*
- Kántor Árpád–Dull Andrea (2018): *A hajléktalanság láthatatlan arca: A lelki otthon és a lelki otthonatlanság. Magyar Pszichológiai Szemle, 73. évf. 4. sz. 643–667. o.*
- KSH (1981–1991): 1980. és 1990. évi Népszámlálás.
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalások/
- KSH (2001): 2001. évi Népszámlálás. <http://www.nepszamlalas2001.hu/>
- KSH (2011a): 1. számú útmutató a népszámlálás előkészítéséhez. KSH, Budapest.
- KSH (2011b): 2011. évi Népszámlálás. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/>
- KSH (2016): 2011. évi Népszámlálás 19. Műhelytanulmányok. KSH, Budapest.
- KSH (2018a): *Miben élünk? A 2015. évi lakásfelmérés részletes eredményei. KSH, Budapest.*
- KSH (2018b): 2016. évi Mikrocenzus. <https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/>
- Lakástörvény (1993): 1993. évi LXXVIII. törvény a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról
- Marpsat, M. (2003): *Point-in-time Statistical Surveys of the Homeless Population. Institut National d'Études Démographiques, Párizs. https://www.researchgate.net/publication/285054360_Point-in-time_statistical_surveys_of_the_homeless_population*
- Misetics Bálint (2018): *Sosem volt elég: lakásfenntartási támogatás 2015 előtt. Esély, 2018/6. sz. 3–44. o.*
- Misetics Bálint (2019): *Kevesebbet kevesebbeknek: a lakásfenntartás önkormányzati támogatása 2015 után. Esély, 2019/1. sz.*
- Monostori Judit–Murinkó Livia (2015): *Család- és háztartásszerkezet. Megjelent: Monostori Judit–Őri Péter–Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai portré, 2015. KSH NKI, Budapest. 153–170. o.*
- OECD (2020): *HC3.1 Homeless Population. OECD Social Policy Division Directorate of Employment, Labour and Social Affairs, OECD Affordable Housing Database. <https://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf>*
- Ortiz-Ospina, E.–Roser, M. (2017): *Homelessness. <https://ourworldindata.org/homelessness>*
- Owen, R. (2012): *Comparability of Homelessness Data Collection Across the EU. FEANTSA, Brüsszel. <https://inclusivegrowth.be/downloads/calls/call-9-ubremen/02-session-1-ruth-owen.pdf>*

- Smartt, C. J.–Prince, M.J.–Frissa, S.–Eaton, J.–Fekadu, A.–Hanlon, C. (2019): Homelessness and Severe Mental Illness in Low- and Middle-Income Countries: Scoping Review. Cambridge University Press. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6611071/>
- Spinnewijn, F. (2018): Big Picture of Homelessness in EU. Megjelent: European Conference: Promoting Rights-Based Work with Homeless People. ESF, Varsó.
<https://www.feantsa.org/en/news/2018/05/08/news-workshop-on-promoting-rights-based-work-with-homeless-people-with-support-from-the-esf?bcParent=27>
- Szűcs Zoltán (2000): Az intézetek, intézeti háztartások összeírása. Statisztikai Szemle, 78. évf. 10–11. sz. 854–872. o.
- Szűcs Zoltán (2006): Népeségcsoporthozások, népeségkategóriák (a népszámlálási típusú adatfelvételek alapján). KSH, Budapest.
- Szűcs Zoltán (2008): A népszámlálás szerepe a hajléktalanok számbavételében. Nemzeti tanácskozás a hajléktalanügyet támogató információs rendszerek kialakításának lehetőségeiről (2008. december 5.) <https://docplayer.hu/6391787-A-nepszamlalas-szerepe-a-hajlektalanok-szambaveteleben.html>